

Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi

Ali KUŞAT*

Kendini Aldatmanın Tabiatı

Bu yüzyılın başlarında, psikolojinin felsefeden ayrılmasından çok kısa bir süre sonra, bilinçaltı psikolojisinin kurucusu olan Freud (1856-1939), insanın farkında olmadan, doğruları kendi kendinden sakladığı ve çoğu kez bir yanlış içerisinde yaşadığı iddiası ile ortaya çıktı. Freud'dan sonra, bazı psikologlar, insanı tanımının temel yolunun bilinç altı dünyasının aydınlatılmasından geçeceği düşüncesiyle, onun bu dünyasına inmeye çalıştılar. Ancak, bilinç altı dünyasına inilmesinin önünde *kendini aldatma'nın* (self-deception) bir engel olarak durduğu anlaşıldı. Bu sebeple bireyi kendi kendini aldatmaya götüren psikolojik mekanizmaların aydınlatılmasının gerekli olduğu anlaşıldı. Biz de bu makalemizde bu mekanizmaları irdelemeye ve dinin *kendini aldatma* ile ilişkisini ortaya koymaya çalıştık.

Kendini aldatma psikolojide en temel kavramlardan birisidir. *Kendini aldatma* *neyin doğru, gerçek ya da yanlış ve geçersiz olduğu hususunda kendimizi yanlış yönlendirme sürecidir. En önemli özelliği, gerçeği olduğu gibi algılayamamadır.* Kendini aldatan kimseler gerçeklerle yüz yüze gelmeyi reddederek gözlerini kapar-

* Yrd.Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

lar. Bu durum, psikologlar tarafından görme özürüllüğüne benzetilir. Freud *kendini aldatmayı*, libido ve saldırganlık gibi biyolojik temel içgüdülere bilinçdışı bir karşı koyma olarak belirtir.¹ Bu durumda kişi, egosu ile dış çevre arasında uyumsuzluk içerisine girer ve farkında olmadan basit makulleştirme yöntemleriyle dış çevreye uyum sağlamak amacıyla *kendini aldatmaya* çalışır. “Bu yöntemler savunma mekanizmaları olarak rol oynar ve kişinin egosunun bilinçdışı dürtüleriyle savaşımında kişiye yardımcı olurlar”.²

Sarte, *kendini aldatmayı*, insanlığın genel ve evrensel vasfı, gerçek özgürlüğün kısıtlanması olarak görür.³ Üçüncü örnek ise Batılı Hıristiyan ilâhiyatçıların yorumudur. Onlara göre *kendini aldatma*; gurur ve kibirle Allah’ın inkar edildiği durumda ortaya çıkar⁴ İlahiyatçıların aksine, Freud,⁵ ve Marks⁶ gibi düşünürler de, Tanrı inancını, insanı uyusukluğa sevk eden ve kendi *kendini aldatmasına* sebep olan bir duygu olarak görmüşlerdir.

A. Maslow⁷ ise, *kendini aldatmayı*, temiz olan insan tabiatının geliştirilmeyip, marazi tutum ve davranışların insanda zuhur etmesi, olarak görür. M. W. Martin R.G. Collingwood’a atfen, *kendini aldatmayı* en kötü zihin hastalığı olarak tanımlar. Ona göre zihin kendi kendini aldattığı zaman doğrular tamamen zehirlenmiş olur. *Kendini aldatma* bütün değer ölçülerini altüst ettiğinden, zekamız hiçbir şeyi doğru ve tarafsız göremez. Ahlaki değerler tamamen yok olur. Bu sebeple politik ve ekonomik sistem tahribata uğrar.⁸

Psikologlara göre, insanın ilgileri, ihtiyaçları, korkuları onun devamlı olarak algılarını etki altında bırakarak olayların objektif olarak algılanmasına engel olur.⁹ Yani, sahip olduğumuz duygularımız, yargılarımız, isteklerimiz, kendimize olan güven ve güvensizliğimiz, hayat tecrübemiz bizim yargılarımızı bizleri aldatarak yanlış yere yönlendirip sübjektif kararlar almamıza sebep olabilirler.

- 1 M. W. Martin, “General Introduction”, ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s.2.
- 2 Anna Freud, *Ego ve Savunma Mekanizmaları*, (çev. Yeşim Erim), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989, s. 70.
- 3 M. W. Martin, *General Introduction*, s. 3.
- 4 Age. s. 3.
- 5 Bknz. S. Freud, *The Future of An Illusion*, (çev. W. D. Robson-Scatt), London, 1928.
- 6 Bknz. Bryan S. Turner, *Religion and Social Theory, A Materialist Perspective*, London, 1983.
- 7 Abraham Maslow, *Toward a Psychology of Being* (2. Basım), U.S.A., 1968.
- 8 M. W. Martin, *General Introduction*, s. 10.
- 9 Richard. D Gross, *Psychology: The science of mind and behaviour*, İkinci baskı, London, 1995, 223, 295.

Fingarettede kendini aldatmayı psikolojik bir hastalık olarak görür. Ona göre kendini aldatma, kişilerin, yürürlükteki genel prensiplere ters düşecek bir şeyi yapmaya veya ona sahip olmaya teşvik edildiğinde ortaya çıkar. Kendini aldatan kişi kendi kişiliğini rencide edecek doğruyu yok etmek için delilin gösterdiği doğrunun aksine kendisini inandırmaya gayret eder. Kellenberger ise, J. Turk Saunders'e atfen, kendini aldatan kişiyi motive eden şeyin, "tatmin elde etmek ve sıkıntıdan kaçmak" olarak belirtir¹⁰.

Snyder, W. James'in, insanları harekete geçiren "temel bir içgüdü", G. Allport'un "en eski bir tabiat kanunu", Saroyan'ın "herkes kendi anlayışında, kötü bir dünyada iyi bir insandır" ve C. Rogers'ın "olumlu bir saygıya ve onura ihtiyaç" şeklindeki sözlerini naklederek,¹¹ kendini aldatmayı, insanın hiçbir zaman kendisinden kurtulamadığı, doğuştan sahip olduğu bir özelliği olarak belirtir. İnsanın kişiliğini benimsemeye çok önemli bir fonksiyonu olan ve savunma mekanizması olarak rol oynayan bir özelliği olarak kabul eder. Kişi burada kendi kişiliğini rencide etmeden bahaneler bularak dış dünyadan gelen uyaranlara uymak ister.

Piaget'in bilişsel gelişim, Kohlberg'in ahlak gelişimi ve Bandura'nın sosyal öğrenme teorilerine göre, büyüyen çocuk belirli bir gelişim evresinden itibaren çevreden gördüğü kuralları kendi iç alemine uygun hale getirerek onları içselleştirir. Fakat kişi bunları kendine mahsus hale getirirken, çevrenin tutumunu da göz ardı etmez. Onlardan tasvip ve takdir görebilmek onları memnun edebilmek için çevrenin tutumunu kendisine bir kılavuz haline getirir. Böylece çevrenin kuralları kişinin kimliği haline gelir ki bu durum kendini aldatma da büyük bir rol oynar. E. Fromm, çevrenin beklentilerine uyma çabasıyla bireyin kendini unutmaya durumunu, bir ölüme veya bireyin bu dünyada hiç doğmadığına benzetir. Benlik gelişimini tamamlayamamış kimselerin yaşamlarını sürdürebilmek için analarına babalarına ve soylarına, paraya göbek bağlarıyla bağlandıklarını bu sebeple de tam olarak gelişimlerini sağlayamadıklarını belirtir.¹² Bu çeşit davranışlarda gerçeklerden kaçma olduğu belirtilir. Daha çok nasıl davranılması gerekliliğinden ziyade ortamsal şartlar nasıl davranmayı gerektiriyorsa öyle davranılır. Sadece dış çevrenin beklentileri doğrul-

10 J. Kellenberger, *The Cognitivity of Religion; Three perspectives*, The Mcmillan Press, London, 1985, s. 123.

11 C. R. Snyder, "Collaborative Companions: The relationship of Self Deception and Exuse Making", (ed) Mike W. Martin, *Self Deception and Self Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 36-37

12 Eric Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, (çev. İlhan Güngören), İstanbul, 1981, s. 31.

tusunda davranış sergilenir. Bu yollar dünya ile başa çıkma isteğinden dolayı geliştirilen savunma mekanizmaları gibi işlev görür. Böylece gerçeklerden kaçınılmış olur. Çünkü realite bu gibi kimseleri rahatsız eder.

Dış şartların gücü insanların bu çevreye uygun davranışta bulunmalarında büyük rol oynar. Sosyal psikolojik bulguların ortaya koyduğu verilere göre, çevrenin etkisini tahammül edilemeyecek seviyede ağır bulanlar, bu etkilenmeden kurtulamayanlar içerisinde düştükleri çelişkiden kurtulmak için *kendilerini aldatmaya* sürükleyebilirler. Karen Horney'e göre, çevresiyle ters düşen kimse, bu çelişkinin kendisini rahatsız etmemesi ve huzursuz olmamak ve çevre tarafından kabul görmek için içerisinde yaşadığı çevrenin koymuş olduğu kültürel normlara itaat eder ve böylece kendisinden kaçmakla da bir yanılgıya düşmüş olur.¹³

Kişilerin yaşamış oldukları hayat şartları, politik ve dini hayat anlayışları, eğitim ve kültür düzeyleri onların kendileri hakkında bir kanaat (schema) sahibi olmalarına sebep olur. Bu kanaat onların algılarını etkileme kapasitesine sahiptir. İnsanın dünyayı mantıkî olarak yorumlayışı kişinin dünyaya hangi açıdan baktığına bağlıdır¹⁴. Bu sürecin oluşmasında "bilişsel şema" önem arz etmektedir. "Şuuraltı teorisi" olarak fonksiyon icra eden daha önceki bilgilerin mahiyeti, beklentiler ve kurallar seti olarak bilinen bu birikim, olayları belli bir doğrultuda anlamaya güdüler. Bu olay aynen bilim adamının çalışmasında da cereyan eder. Bunun için bir bilim adamı önceden tahmin edilen sonuçlar ortaya atıp onları test etmesinin daha uygun olduğunu düşünür ve düşüncesinin doğru olduğunu ispata çalışır. Böylece bizim dikkatimizi daha önceki algımızı onaylayan dürtülerin üzerine çeker. Böylece biz "görmek istediğimizi görürüz (we see what we expect to see. Bu çeşit algılamalara "umulanın olması (birth of expectation)" denir. Bu gibi algı yanılgıları aslında şuurlu bir süreç olarak işlemez. Çünkü insanın bu şeması şuurdan önceki bir süreçte cereyan eder. İdrake gelen bilgiler ise daha önceki bu şemaya bir değer olarak yansır. Bu nedenle bilişsel şemamız, bir kavramlar, inançlar ve beklentiler setinden oluşur. Böylece oluşturduğumuz bu set doğrultusunda çevremizdeki olayları tecrübe ederiz. Araştırmalar göstermektedir ki biz, kendi imajımıza uygun olan bilgileri

13 Karen Horney, *Günümüzün Nevrotik İnsanı*, çev. Erdem Bagatur, İstanbul, 1986, s. 84-85.
14 Daniel T. Gilbert, & Joel Cooper, "Social Psychological Strategies of Self-deception", ed. M. W. Martin, *Self Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 77.

seçip onlar üzerine dikkat çeker ve bu özellikleri vurgulamaya yöneliriz.¹⁵ Bu da insanda bazen önyargılı bir tutum oluşmasına da sebep olur. Diğer taraftan ise, psikolojide genel bir prensip haline gelmiş olarak kabul edilen, insanlar daha önce sahip oldukları inançlarını değiştirme yerine yeni sahibi oldukları bilgileri eski inançlarına uygun şekilde yorumlayıp anlamaya çalışırlar, temel gerçeği ortaya çıkar.

Aldanmaya götüren diğer bir sebep de algısal yanlıdır¹⁶. King Farlow *kendini aldatmanın* iki türlü yolu üzerinde durur. Bunlardan birincisi görme ikincisi ise işitme duyusudur. Işığın gözü kör ettiği gibi aşkın da gözü kör ettiği üzerinde durarak “(love is blind, frendship closes its eyes) aşk kördür ve arkadaşlık gözleri kör eder” der. Buradaki gözlerin kör olması akıldan kinaye olarak kullanılmıştır. Aklı yok eder demek doğru düşüncüyü yok eder demektir. Biraz önce zikredilen kulakların sağır olması meselesi de işittiği sesi duymak istemeyerek kendisini aldatmaya benzetir. Böylece insan görmesi gerekli şeylere gözlerini, duyması gerekli seslere kulaklarını kapatarak, kendi kendisini adeta sağır ve dilsiz etmektedir; bu ise en büyük bir *kendini aldatma* olarak belirtilmektedir.¹⁷

O vizyonumuzu daraltarak, çevredeki uyarıcıları açık ve net bir şekilde algılamamıza mani olur. Ümitlerimizi canlı tutarak çevremizdeki dostlarımıza karşı güveni sağlar. Böylece arkadaşlığı, sevgiyi ve sosyal olmayı besler.¹⁸ Bu sürecin oluşmasında önemli olan özelliklerimizden birisi de algılarımızın bizleri yanıltmasıdır. Algılama bize çevremizdeki varlığın esas bilgisini vermez. Duyumlarımızın bize sunduğu bilgiler hammadde niteliğindedir. Bu bilgiler daha önceden oluşturduğumuz bilişsel şemamızın süzgecinden tecrübe edilerek geçer ve öylece o bilginin yorumu bize ulaşır. Bu bilişsel şemamız da daha önceki inançlarımız, çevredeki uyaranların tabiatı hususundaki beklentilerimiz, ve benlik imajımız bu şemamızı oluştururlar. Böylece psikolojinin verileri bize göstermektedir ki biz çevremizde olan şeylerden ancak bizim benlik imajımıza uygun olan bilgileri seçer alırız.¹⁹ Dış gerçeklerin göreceli oluşu ile ilgili olarak W. James ise ‘doğruların aslında insanın

15 M.W. Martin, *Introduction*, s. 71.

16 Daniel T Gilbert, & J. Cooper, *Social Psychological Strategies of Self-deception*, s. 81.

17 J. King-Frlow, & Richard Bosley, “Self-Formation and the Mean; Programmatic Remarks on Self Deception”, ed. M.W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas., New York, 1985, s. 200-201.

18 M. W. Martin, *General Introduction*, s. 7.

19 M. W. Martin, *Introduction*, s. 71; D. T. Gilbert, *Social Psychological Strategies of Self-deception*, s. 77.

duygusal yorumlarıyla ilgili olduğunu belirtir. Ona göre, doğrular farklı kişiliğe ve aynı kişi için bile olsa farklı zamana göre değişir. Dolayısıyla dış gerçeklerle uyarılacağı duygular arasında herhangi bir mantıksal bağ olmadığını belirtir.²⁰

Kendini aldatmaya götüren diğer önemli bir sebep te endişedir. Endişe ne kadar dayanılmaz hale gelirse buna karşı geliştirilen savunma mekanizmaları da o denli güçlü olur. Bu endişeden kurtulmak için insanlar belirli yollara baş vururlar. Bu yollar, “sevilmek, itaat etmek ve insanlardan uzaklaşmak”tır.²¹ Bu sebeple, K. Horney zihinsel hastalıkların, endişeden dolayı insanın içerisinde yaşadığı toplum normlarına itaat etmesi neticesinde ortaya çıktığını belirtir.²² Bu da *kendini aldatmada* önemli bir rol oynar.

Kendini aldatma ile iletişimde yapılan hatalar arasında önemli bir ilişkinin varlığı da bilinmektedir. Şu bir gerçek ki modern hayatın şartları, insanın ilişki içerisinde olduğu dış dünyayı olduğu gibi görmesine engel olabilmektedir. Bu ilişkinin yokluğu neticesinde insan çoğu kez olaylara tek taraflı bakma yanlılığı içerisine girer. Bu durum, kişinin diğer insanlarla arasında mesafe bırakarak iletişimi kesmesine onlar hakkında önyargılı düşünmesine ve neticede kendi düşüncelerinin doğruluğunda ısrar ederek adeta bir aldatmaca içerisinde hayatını sürdürmesine sebep olur. Bu sebeple iletişimin tam olmadığı durumlarda, karşılıklı anlaşılama, yanlış anlama ve sübjektif değerler doğrultusunda anlamaya çalışma *kendini aldatmaya* sebep olur.

Kendini Aldatmanın Kişilik Boyutu

1. *Kendini Aldatma Bir Kişilik Problemi midir?*

İnsan zihni, akıl (reason), irade (will) ve tutkudan (passion) oluşmuştur. Bu mekanizmanın çalışma sisteminde meydana gelen bazı aksaklıklar insanda *kendini aldatmaya* sebep olur. Bu aldatma iradenin zayıfladığı bir anda ortaya çıkar. Düşünceden bağımsız olarak hareket eden tutku, aklın normal fonksiyonu olan iradeyi kullanma görevini yerine getirmesine engel olup, akli yanlış yönlendirerek insanın kendini aldatmasına götürür.²³ Çünkü, insanların büyük bir çoğunluğunda, karşı duygular bir anda bulunamaz. Bu durum Aristo mantığına da terstir. İnsanlar bir

20 W. James, *The Varieties of Religious Experiences*, Penguin Books, U.S.A., 1985, s. 150.

21 Karen Horney, *Günümüzün Nevrotik İnsanı*, s. 84.

22 Age., s.245.

23 M. W Martin, *Introduction*, s. 226.

şeyi sevdiklerinin bilincinde iseler o şeyin olumsuz yönünü görmezlikten gelirler. “Aşkın gözü kördür” atasözünü de bu gerçek doğrultusunda anlamak daha doğru olur. Aşırı duygu ile bağlanılan kimselerin kusurları bu psikolojik mekanizma içerisinde kaybolur, bilincin gerisine itilir. Sokrat’ın felsefi düşüncesinde irade zayıflığı meselesi şöyle izah edilmektedir: bedene ait rasyonel olmayan içtepelerin (impulse) toplamı olarak bilinen içgüdüler, dürtüler, duygusal zevkler ve acılar, duygusal bir acendadır. Akıl da tabiatı itibarıyla düşünce, idrak, hafıza, hatırlama veya benlik şuuru gibi zihinle ilgili entelektüel kabiliyetleri içerir. Akıl da değerlendirici düşünceye dayalı bilgiden faydalanan ve kişiyi iyiliğe ve objektif değerlendirmelere teşvik eden bir özelliğe sahiptir. Burada irade zayıflığı, bu duygusal acendaların, akıl yapmak istediği bir şeyin karşısı bir şeyi yapmaya teşvik ettikleri anda ortaya çıkar.²⁴

Kipp, kökleri Nietzsche, Kierkegaard ve özellikle Heidegger’e dayanan “Modern bireycilik” üzerinde durur. Ona göre modern kişilik, benliğini kalabalığın etkisinde kalmadan kendi öz gayretleriyle oluşturabilen kişiliktir²⁵. Bazı kimseler kendi doğrularıyla karşı karşıya gelmekten kaçınırlar. Çünkü bu doğrular kişinin öz saygısını zedeleyebilir. Dolayısıyla kendini aldatanların gerçeklerle karşı karşıya gelemeyecek kadar zayıf karakterli oldukları görülmektedir.

Böylece, zayıf karakterli insanlar, kendileri hakkında sahip oldukları bilgilere ters düşmemeye gayret ederler. Neticede kendilerini bir çelişkidenden kurtarmaya çalışırlar. İnsanın kendi bilinciyle karşı karşıya gelmekten kaçınmasının temel sebebi, özsaygısına zarar vermek istemeyişidir. “Çünkü hiçbir kimse kendi öz hatasını göremez”²⁶ görmek de istemez. Çatışma ve uyum psikolojisi göstermektedir ki insanlar çatışma ve sıkıntıdan kurtulmak için belirli savunma mekanizmaları geliştirir ve kullanırlar.²⁷ Böyle bir durumda zihin çok ince adımlarla kendi kendine ters düşmeyecek şekilde kendini aldatmaya kadar gider. Bunun en bariz örneğini günümüz yurdumuzun en önemli sorunlarından birisi olan trafik olaylarında görmekteyiz. Her şoför içkili olarak yola çıkmanın hatalı bir davranış olacağını bildiği halde, bu

24 D. Kipp, “Self-Deception, Inauthenticity and Weakness of Will” ed. M. W. Martin, *Self-Deception and Self Understanding*, University Press of Kansas., New York, 1985, s. 262,-63.

25 D. Kipp, *Age.*, s. 226.

26 David G. Myers, *Exploring Social Psychology*, McGraw Hill Inc. New York, 1994. s.331.

27 Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, 6. basım, İstanbul, 1985, s.167.

çelişkiden kurtulmak için çok içmenin trafik için zararlı, birkaç yudumdan ise bir şey olmayacağına kendisini inandırarak bir iki yudumla işe başlar fakat sonunda bu birkaç yudumlar birkaç şişeyi bulur. Böylece kendi zihninde var olan bilgiyle çatışmamış olur.

2. Kendini Aldatmanın Sosyal Boyutu

Kişinin aldanmasına sebep olan önemli nedenlerden birisi de toplumsal alışkanlıklardır.²⁸ Buna yanlış bilinçlenme (false consciousness) denmektedir. Sosyolojik bir fenomen olan bu terim, toplumun sahip olduğu değer yargıları fert tarafından içselleştirilip bu değer yargılarına kendisininmiş gibi inanmaya başlaması anlamına gelmektedir. Böylece toplumun bireyleri birbirini farkına varmadan kopya etmeye başlar. Bu durum sosyal psikologlara göre kolektif bir hafıza kaybına neden olur ki bu "kültürel uyum"²⁹ anlayışı yeni yeni düşüncelerin gelişmesine, bireysel özgürlüğe ve yaratıcılığa mani olur.

Bir davranışın toplumda tekrar oranı ile o davranışın sosyal bir norm haline gelmesi arasında bir ilişki vardır. Bu durum genel ahlak kurallarına uymayan davranışlar için de geçerlidir. Olumsuz bir davranışın toplumun büyük bir kesimi tarafından yapılması, o davranışla ilgili sorumluluğu azaltır ve o davranışın olumsuz bir davranış olma yönü ortadan kalkar ve zaman içerisinde bu davranış yapılması gerekli örnek bir davranış haline dönüşür. Bu konuyla ilgili araştırmalar göstermiştir ki, eğer bir davranış toplumda ne kadar yaygın hale gelmişse o davranışın toplum fertleri tarafından tekrarı da o denli yaygınlaşır ve zamanla insanların bilincinde olumlu bir davranış ve anlayış olarak yerleşir. Burada bir kimse bu çeşit bir olumsuz davranışın yanlışlığını ve bu davranışla ilgili sorumluluğunu ne kadar çok ortadan kaldırmaya gayret ederse o kadar çok *kendini aldatma* duygusu içerisine girer.³⁰ Bunun sonucu olarak bu olumsuz davranışlar tekrarlarına tekrarlarına olağan hale gelecek, dolayısıyla bir toplumun yanlışları doğruları haline dönüşecektir. Kişi böyle bir davranışla karşı karşıya kaldığında bunu yapıp yapmama hususunda o davranışın ne kadar yaygın olduğuna bakacaktır. Sonunda bahane olarak "herkes böyle yapıyor" diyecektir. Bu durumun cereyan ettiği toplumda anlayış o kadar ileri gider ki evrensel ahlakî norm ve kurallara uymak neredeyse saflık ve uymamak ta

28 Eric Fromm, *Psychoanalysis and Religion*, London, 1951.

29 Wilhelm Reich, *Dinle Küçük Adam*, (çev.Hüsen Portakal), İstanbul, 1989, s. 63.

30 C.R Snyder, *Collaborative Companions*, s. 42.

gözü açıklık anlamına gelir. Bir otobüse binmede veya başka bir iş hususunda sıraya riayet etmemenin gözü açıklık sayıldığı gibi. Bilhassa bazı anne-babalar çocuklarına sırada beklemeyerek gözü açık olmaları gerektiği şeklinde öğütte bulunmaktadır.

Kendini aldatmanın bir başka yönü de, uyulması gerekli herhangi bir sosyal standardın geliştirilememiş olmasıdır. Böylece, bir davranışın ne kadar olumsuz olduğu ve bu davranıştan ne kadar sorumlu bulunduğu da bilinemez. Sonuçta ise davranışı değerlendirecek bir standart geliştirilemediği için olayın yorumu insanların kendi eğilim ve davranışları doğrultusunda yapılır. Bu da kendini aldatmanın bir başka yolu olarak ortaya çıkar. İnsanlar gerçek performanslarının altında iş yapmaları halinde daha önce bir standart geliştirilmediği için kendisinden altta olan kişilerle kıyaslama yoluyla bir yanlış içerisine düşer. Kişiyi niçin görevini hakkıyla yapmadığı sorulduğunda hemen vereceği cevap başkalarına göre kendisinin yunmuş yıkanmış olduğu savunmasına girecektir. Çünkü o kişinin geliştirmiş olduğu standardı etrafında kendisi gibi devamlı yanlış yapan kimselerdir.

Genel atıf teorisinin verilerine göre,³¹ başımıza gelen olayların birçoğunun temelindeki esas nedeni kendi içimizde arama yerine bunun sebeplerini hep başka yerlerde arama gayretleri içerisine gireriz. Çoğu kez de bu olayların asıl sebeplerini işimize kolay olan yerlerde ararız. Toplumumuzun içerisinde bulunduğu durumu fıkralarında dile getiren büyük mizah ustamız Nasreddin Hoca, bir gün yolda bir şeyler arar. Yoldan geçen bir komşusu Hoca'ya ne aradığını sorar. Hoca da anahtarını kaybettiğini ve onu aradığını söyler. Adamcağız da Hoca'ya yardım olsun diye anahtarı onunla birlikte aramaya başlar. Bir müddet sonra bütün çabalarına rağmen anahtarı bulamayınca adamcağız Hoca'ya, anahtarı tam olarak nerede kaybettiğini sorunca Hoca da, evin içerisinde kaybettiğini söyler. Adam, anahtarı niçin evin dışında aradığını sorunca; Hoca; burası daha aydınlık ta ondan, der. İşte bunun gibi biz de birçok şeyin asıl sebebinin olması gerekli yerlerin dışında aradığımızdan dolayıdır ki gerek fert ve gerekse toplum bazında *kendini aldatmaya* girerek olayların asıl sebebinin başka yerlere atfederek büyük bir yanlış içerisine girmektediriz. Mesela; Türkiye deki bazı sosyal ve ekonomik çalkantıların sebeplerini hala ısrarla yurt dışındaki politik güç ve çıkar çevrelerine bağlarız. Yine, "Kendi gözündeki odun

31 Bernard Spilka, Phillip Shaver, Lee A. Kirkpatrick, "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1985; 24 (1): 1-20.

parçasını görmez de başkasının gözündeki ufacak çöp parçasını görüyorsun” atasözü de olayların sebeplerini dış dünyaya atfetmedeki marifetimizi belirtmektedir.

Toplumsal ve kültürel değerler açısından az gelişmiş toplumlar daima nostalji ile moral bulurlar. Böyle toplumlarda geçmişle öğünmek ve onunla moral bulmak, içerisinde bulunulan olumsuzlukların farkına varılamaması toplumsal bir aldanmaya götürmektedir. Şu anda İslâm dünyasında var olan bir başka tatmin yolu da Batıyı insani değerler açısından tenkit etme olayıdır. Yani insani değerlerin Batıda yok olduğu Batının aşırı materyalist bir anlayışa sahip olduğu halbuki Doğu İslâm dünyasında ise insani değerlere Batıda olduğundan daha fazla saygı duyulduğu şeklindeki anlayışların da Doğuda insana verilen değerlerin ne kadar aşağıda olduğu gerçeğinden bir kaçış olduğu endişesinden ileri geldiği kanaati ağır basmaktadır.

3. Kendini Aldatmanın Dini İnançla İlişkisi

Kendini aldatmanın din ile ilgisini ilk kez kuran ve bu hususta bir de kitap yazan kişi olan Reverend Daniel Dyke’dir. O’na göre, kendini aldatma içerisinde olan insanlar Allah’ın emirlerini yanlış anlarlar, tövbeden kaçmak için günahların üzerini örtmeye çalışırlar ve yanlış yapılan şeyler için de başkalarını suçlayarak sorumluluktan kaçarlar. Böylece kendi yanlış davranışları din ile birleştğinde çoğu zaman dini kendi yanlış davranışlarının destekleyici tarzda anlamaya çalışırlar.³² Soren Kierkegaard, günahı, kişinin Allah ile olan ilişkisinde çok özel bir yeri olduğunu kabul hususunda ferdin kişiliğini ortadan kaldıran ümitsizliğe düşmek olarak tanımlar.³³

Burada Feuerbach’ın teorisine de değinmek gerekir. Feuerbach’a göre bir kısım insanlar, kendi içlerinde varolan etkinlikleri ve yetkinlikleri inandıkları Tanrı’ya yükleyerek bir anlamda Tanrı’nın kendilerine verdiği öze bürünmekten kaçmaktadır. Böylece, kendi güç ve kuvvetlerinin farkına varamayarak bir anlamda kendi yetenek ve kabiliyetlerini inkar ederler. Kendi yapabilecekleri birçok şeyde kendilerini aciz bir varlık olarak görürler. Bu da onların kendi güçlerinin farkına varmalarına mani olur.³⁴

Freud, insanların dine meyletmelerinde önemli rol oynayan psikolojik faktörlerden, “anlam arama ve kontrol etme” ve “kaygı (anxiety)”nın *kendini aldatma* da

32 M. W. Martin, *General Introductin*, s. 11.

33 Age., s.11

34 L. A. Feuerbach, *The Essence of Christianity*, (George Eliot Trans.), Harper Toech Books, New York, 1957.

önemli rol oynadıklarını iddia etmektedir. Bu hususların insanlarda bazı yanılımalara neden olduğunu ileri sürer.³⁵ Freud, “Bir İllüzyonun Geleceği” adlı kitabında Allah inancının bir illüzyon olduğunu ve bunun ise insanın yukarıda adı geçen arzu ve isteklerinin icrası olarak motive bir güç olarak çalıştığını iddia eder.³⁶

Meşhur Alman ilâhiyatçısı H. Küng ise, Freud’un bu iddiasını, özünden çıkmış bir dini şekil olarak kabul eder. Böylece belli sorunlar altında kalan kimseler bu sorunlarının çözümü için dinden ümitle kendini dine vererek sorunun temel nedeninden kaçarak kendi kendini aldatır. Böylece din, çocukluk dönemi tecrübelerine dönüşür ve asıl maksat kaybedilmiş olur, zalim bir üst-şuura dönüşüp Allah bir şeyle değiştirilen bir gösteri haline getirilmiş olur.³⁷

M. Meadow, Watts’a atfen inanç (belief) ve iman (faith) arasındaki farkı açıklarken, yalnız inanca sahip olan insanların bir fanatisizme bürünüp kendisinden hariçtekilerin tamamını reddederek doğrunun sadece kendi söylediği gibi olduğu hususunda ısrar ederek bir çeşit *kendini aldatmaya* düştüklerini söylemektedir. Bunun için iman diye tarif ettiği inanma şeklinin kişiyi diğer insanlara karşı daha anlayışlı olmaya götürmekte ve onların ufkunu açıp doğruların sadece kendi inandıkları olmayıp diğer kimselerin değerlerini de gerçeğin bir başka ifade şekli olarak görüp onlara hoşgörüyle yaklaşımda yardımcı olduğu için *kendini aldatmadan* insanı kurtaracağını ifade etmektedir.³⁸ Bu konuyla ilgili Kuran’ın “Ey Muhammed! Bedeviler: “inandık” dediler, de ki: “İnanmadınız ama bari Müslüman olduk deyin, iman henüz gönüllerinize yerleşmedi”³⁹ ayeti inancın olgunlaşmamış şeklinin insanları yanlışlara götürdüğünü, devam eden ayette ve Kuran’ın diğer birçok ayetinde gerçek inancın inanç esaslarının yanında insanın kendisini ve hatta malını sadece kendi çıkarları için değil de toplumun menfaatine de sunan insan olduğunu belirtir ki bu şekildeki bir iman gelişimi insanı yanlışlardan korur ve onun daha diğer gam olmasında yardımcı olur.

Kendini aldatmaya çoğu kez algılarımız vasıtasıyla düştüğümüzü belirtmiştik. Daha önceki eğilimlerimiz bir şeyi anlamak istediğimiz gibi anlamamıza vesile ol-

35 J. Kellenberger, *The Cognitivity of Religion*, s.119.

36 Sigmund Freud, *The Future of An Illusion*.

37 Hans Küng, *Freud and the Problem of God*, New Haven, CN: Yale University Press, 1979, s. 97.

38 M.J. Meadow, & R.D.Kahoe, *The Psychology of Religion, in Individual Lives*, Harper & Row, Publishers, New York, 1984, s. 191.

39 Necm, 14.

maktadır. Bu konuyla ilgili olarak Kuran'da insanların duyu organlarının kendilerini yanılttığından bahsedilir. Kuran'da Allah'ı inkar *kendini aldatma* olarak nitelenmektedir.⁴⁰ İnanmayanların Allah'ı inkarla büyük bir yanılgıya düştüklerini belirtir. "Onlar kördürler görmezler, sağırdırlar işitmezler ve böylece anlayamazlar"⁴¹ derken aslında anlama kabiliyetlerinin önüne set çektiklerini ve bu sebeple de duyu organları vasıtasıyla kendi kendilerini aldattıkları ifade edilmektedir. Süleyman Ateş⁴² Bakara süresinin 7. Ayetinde geçen "kafir" kelimesinin semantik tahlini yaparken kafirlerin niteliklerini; 'peşin hükümlü, inatlarının, kibir ve gururlarının tutsağı olan insanlar, gönülleri hakka kapalı, basiretleri Si perdeli, Allah'ın sözü ü anlamaz, O'nun nurunu görmez, gururlarından dolayı başları odun gibi kalkık' olarak belirtir. "Kafir" kelimesini burada, önyargıyla hareket ederek yanılgıya düşen birisi olarak görmektedir. Çünkü önyargıyla hareket eden kimsenin objektif değerlendirmelerde bulunması imkansızdır. Bu sebeple insanların yanılgıya düşmelerinde en önemli sebeplerden birisi olan önyargılı tutum ve davranış dini metinleri anlamada da yanılgıya götürmektedir. Hatta bu durum, Hz. Muhammed'e önyargıyla yaklaşanlarda da, Hz Muhammed'in söz ve davranışlarını aynı gözle görme eğilimi içerisinde girdikleri vaki olmuştur. Burada ne söylendiğine değil de daha çok kimin söylediğine bakarak bir yanılgı içerisinde düşüldüğüne işaret edilmektedir. Ayet⁴³ kalplerin ve kulakların mühürlenmiş olması ve gözlerin önüne perdenin çekilmesi olayı somut olarak mühürlenme olmayıp daha ziyade mecazi olarak onların daha önce oluşturdukları önyargılı şema ile olaylara baktıklarını ve gerçeği görmekteşarısız olduklarını belirtmektedir. Bu özelliği de Kur'an hastalık olarak göstermektedir.⁴⁴

Davranışlara yansımayan bir inancın gerçek bir inanç olmadığını bunu böyle sanmanın ise ancak bir aldatılma duygusu olduğunu belirten ayetler de vardır. Ayette "Sizler niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz"⁴⁵ derken dini inançlarla fiiller arasındaki tutarsızlığın kendi *kendini aldatmak* olduğunu ve gerçek dindarlık olmadığını belirtmek istemektedir. Bu konu Konfüçyus'un deyişinde "Bilmek uygulamaktır" şeklinde dile getirilmiştir.⁴⁶ Yine başka ayetlerde⁴⁷ bazı kimselerin Allah'a ve

40 Bakara, 6-7.

41 Bakara, 18.

42 Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1988, C.I. s.104.

43 Bakara, 18.

44 Bakara, 10.

45 Saf, 2.

46 E. Gençtan, *İnsan Olmak*, s. 80.

47 Bakara, 11-15.

ahret gününe inanmanın davranışlarda da görülmesi gerektiği aksi takdirde bunun bir aldatmacadan ibaret olduğu anlatılmaktadır. Sadece sözle inananlardanız denmesinin Kuran'a göre gerçek inanma olmayıp bunun sadece *kendini aldatmadan* öte gidemeyeceğini belirtir. Sosyal psikolojinin en önemli konularından olan tutumlarla ilgili yapılan araştırmalar göstermiştir ki, insanlar, belirli engellemeler neticesinde vermiş oldukları kararların doğruluğu hakkında bilişsel bir denge oluştururlar. İnsanların böyle bir yanılığa düştükleri şu vecizede çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. "İnanmış gibi yaşamazsanız yaşadığınız gibi inanırsınız". Burada insanların davranışlarını makulleştirdikleri ve bu konuda dikkatli olmaları gerektiği belirtilmektedir.

Bu husus İncil ayetlerinde şu şekilde dile getirilir: "Günahımız yok dersek, kendimizi aldatırız ve içimizde gerçek olmaz". "Ama günahlarımız itiraf edersek, güvenilir ve adil olan Tanrı, günahlarımızı bağışlayıp bizi her türlü kötülükten arındıracaktır". "Günah işlemedik dersek, Onu yalancı durumuna düşürmüş oluruz ve Onun sözü içimizde olamaz"⁴⁸. "Tanrı sözünü yalnız duymakla kalarak kendinizi aldatmayın, bu sözün uygulayıcıları da olun". "Bir kimse sözün dinleyicisi olup da uygulayıcısı olmazsa, aynada kendi doğal yüzüne bakan adama benzer". "Adam kendini görür, sonra gider ve nasıl bir kişi olduğunu hemen unuttur". "Oysa mükemmel yasaya, özgürlük yasasına yakından bakan ve ona bağlı kalan, unutkan dinleyici değil de etkin uygulayıcı olan adam, yaptıklarıyla mutlu olacaktır". "Kendini dindar sanıp ta dilini dizginlemeyen kişi kendini aldatır". Böylesinin dindarlığı boştur"⁴⁹.

Bu anlayış günlük hayatın akışının her safhasında çok yaygın bir şekilde görülmektedir. Özellikle de iş hayatında en sık rastlanan bir hastalıktır. Her tüccar kendisinin doğru ticaret yaptığına inanır. Amerika'da yapılan araştırmalarda iş adamlarının birçoğunun kendilerinin normalden daha ahlaklı olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Halbuki bu inancını davranışlarında görmek çoğu kez mümkün olmaz. Bu yanlış davranışının bir şekilde doğru olduğuna kendisini inandırmaya çalışır. Bu kişi ya vergi kaçırıyordur veya müşterisine fahiş fiyattan mal satmaktadır. Buna rağmen kendisini Allah indinde veremeyecek bir cevabının olmadığını, bir şeyler

48 Yuhanna'nın Birinci Mektubu, 8-10.

49 Yakup'un Mektupları, Bölüm, I, 22-25.

50 D. G. Myers, Malcolm A. Jeeves, *Psychology; Through the eyes of faith*, Leicester (U.K), 1991, s. 130.

olmuşsa da onun da kendi dışarısındaki sebeplerden kaynaklandığına kendisini inanır. Fakat ayetlerde belirtildiği gibi hala kendisinin gerçek bir mümin olduğuna inanır. Bazı kimseler, dini, sadece ibadetler, kimileri sadece inanç esasları olarak tek boyutlu görmektedir. Bunun neticesinde dini hayatı günlük sosyal hayatın dışında tutarak, (trafik kurallarına uymanın dinle ilişkisini görmezlikten gelme gibi) kanun ve kuralları kolayca ihlal etme şeklinde ortaya çıkan sosyal düzenin bozulmasına götürecektir davranışların vuku bulması mümkün olmaktadır. Bu gayri ahlaki davranışını da dinle alakası olmayan sıra dışı bir davranış olarak algılayarak, sosyal düzeni bozucu davranışlarda kolayca bulunabilmektedir. Dinin sadece tek boyutlu olarak anlaşılması neticesinde bazı ibadetleri yapmış olmak, bir kısım insanlarda dinde mükemmeliyete erişmiş izlenimi vermekte, diğer bazı sosyal ve ahlaki normlara aykırı davranışlarının bununla üzeri örtülmeye çalışılmaktadır. Böylece belli dini ibadetler yanlışların önüne maske olarak kullanılmaktadır.

Kültürel ve ekonomik kalkınmışlığına sağlayamamış geleneksel toplumlarda dinin ne olduğu hususundaki tartışmaların yerli yerine oturmamış olması ve bu konuda bir standardın geliştirilememiş olması, neticede dinin özü hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böyle toplumlarda din bazı ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak kullanılan bir araç konumuna düşmektedir. Böyle durumlarda din olması gerekli ana mecrasından çıkarak ya politik veya ekonomik çıkarlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Böylece, dini, kimileri bir ekonomik sistem olarak, kimileri ise bir siyaset aracı olarak algılamaktadırlar.

İnsanlar üstesinden gelemeyecekleri olaylarla mücadelede kendi kendilerini incitmemek için bazen sorumluluk duygusundan kaçma eğilimi içerisine girerler. Bunun en çarpıcı örneğine İslâm mezheplerinden Cebriye'de rastlanmaktadır. Bu mezhepteki sıkı kaderci anlayış insanların sorumluluktan kaçmaları hususunda çok çarpıcı bir örnektir. Böylece bütün olayların kaynağı Allah olarak görülmektedir. "İyi insanlar kötü davranışlardan sorumlu tutulmazlar" anlayışı çerçevesinde, bu husus bazı kişilerde sorumluluklardan kaçıp olayın nedenini kadere bağlayarak kendi ösuygularını kurtarma işlevi görmektedir. Bu durum daha çok olayların olumsuz sonuçlarının sorumluluğundan kaçma şeklinde görülür. Mesela, sınavda başarısız olan bir öğrenci suçu daha çok kendi dışında; ya sınav sorularının anlaşılmalığına veya öğretmenin kendisine önyargılı davrandığına atfeder. Bunun için "iyi notu öğrenci alır kötü notu ise öğretmen verir" sözü bunu açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu mesele yurdu-muzda daha çok vahim nitelik taşıyan olaylarla ilgili olarak, doğal afetler ve trafik kazalarında, daha çok ölümle sonuçlananlar, kaderin bir cilvesi gereği meydana geldiği inancıyla insanlar sorumluluktan kaçmak suretiyle bu üzücü olayı Allah'ın takdiri

olarak algılayarak bir anlamda psikolojik tatmine çalışırlar. Bazen de bu sorumluluğu kendimize değil de yine kendi kanımız ve damarlarımız içerisinde dolaşan bir şeytan veya nefse yükleyerek sorumluluktan kaçırız. Şeytan ve nefse bütün kötü davranışları affetmek için kullanılan en iyi bir makam rolü verilir. Bu şekil inancın gelişmesi (sorumluluğu dış güçlere yükleme alışkanlığı, (attribution responsibility) geri kalmış toplumlarda daha çok görülmektedir⁵¹. Neticede, kişi kendisini suçsuz hissedecek, kendi davranışlarından sorumluluk hissetmeyecektir. Böylece *Kendini aldatma* kavramı çok iyi ve etkili bir problem çözme makinesi olarak çalışmaktadır. Ünlü Hint düşünürü Buda der ki: "Hayat gerçekten zordur" işte bu zorluk anlaşılırsa o zaman hayat kolaylaşır. Aksi takdirde insan, hayatın zorluğunu unutarak gerçeklerden kaçır ve böylece gerçeklerden kaçarak hayatı kendisine daha da zor hale sokar. Böylece kendimizi kandırmanın kurbanı da yine kendimiz oluruz. Hülasa olarak, 'olumsuz sonuçlar için kişisel sorumluluk duygusu azaldıkça o denli *kendini aldatmaya* düşülmüş olur'⁵².

Kendini Aldatmadan Kurtulma Yolları ve Dini İnancın Rolü

Bilinçli ya da bilinçsiz yaptığımız bütün *kendini aldatma* şekillerinin hepsi de insanın kendisini anlamasına engel olurlar. Böylece, bireyin kendisi, kendini anlamasının en büyük engeli durumuna düşmektedir. *Kendini aldatmanın* üstesinden gelmenin en önemli ve etkili yolu da kendimizi anlamaktan (self-understanding),⁵³ kendi içsel değerlerimizin farkına varmaktan geçer. Çünkü, insanın kendi doğasına yabancılaşması *kendini aldatmasına* yol açacağından insanın kendi yeteneklerini iyi anlaması, o kişiyi kendi hatalarını rasyonelleştirmesinden de kurtarır ve objektif olarak kişinin kendi kişisel güç ve zayıflıklarının farkına varmasına yardımcı olur.⁵⁴ İnsan tabiatını ve onun eğilimlerini ne derece iyi öğrenirse kendisi için iyi ve kötü-nün ne olduğunu o kadar kolay anlar, kendini mutlu ve verimli kılar ve kendisinin güçlü potansiyelini daha etkili bir şekilde ortaya koymuş olur. Çünkü, insan yaratılışı itibarıyla kötüye değil ya nötr veya iyiliğe meyillidir.⁵⁵ İnsan kendi kendisini

51 J. Kenneth Gergen, "The Ethnopsychology of Self-Deception" ed. Mike W. Martin, *Self Deception and Self Understanding*, University Press of Kansas., New York, 1985, s. 239.

52 C.R. Snyder, *Collaborative Companions*, s. 41.

53 Mike W. Martin, *General Introduction*, s.1.

54 G. W. Allport, *Personality; A psychological interpretation*, Jarrold and Sons, Norwich, 1949, s. 421.

55 A. Malsow, *Toward a Psychology of Being*.

serbestçe ifade ettiği, iç güdüleri ve tabiatı bastırılmadığı ve inkar yoluyla reddedilmediği zaman, *kendini aldatmadan* uzaklaşmış olur. Bunun için de kişinin kendisi hakkında doğru bilgilere varması gerekiyor. Duygu, düşünce ve davranışlar arasında tutarlı bir ahenk olması insanın kendi kendisini iyi tanımasından geçmektedir.

Nietzsche ve Kierkegaard'a göre sağlam bir kişilik ancak bağımsız bir şekilde yaşanan kişisel yaşamlarda ortaya çıkar. Nietzsche bunu geçmişini aşan geleceğini yaratan eylemci, sanatsal ve entellektüel yaşamda,⁵⁶ Kierkegaard ise bunu ahlaki ve dini yaşamda⁵⁷ görür. Bu yaşam tarzlarını da açık bir şekilde ferden kendi kendisini anlamasına (self-understanding) bağlar.

Nietzsche'nin işaret ettiği gibi, insanın kendisini kabullenmedeki hatası, o kişinin kendisini aldatmasına sebep olur. Psikanalitik teoriye göre kişi kendi iç benliğine derin bir sondajlama ile ancak kendisini öğrenebiliyor. Aksi takdirde ne olduğunu bilemeyen bir kişi ne olması gerektiğini de bilemez. Geleceği için herhangi bir plan ve proje yapamaz. Hedefin doğru tayini için halihazırda bulunulan konumun iyi bilinmesi şarttır.

Varoluşçu filozof Heidegger de insanın *kendini aldatmaması* için onun esenlik durumuna erişmiş olmasını şart koşar. Esenlik durumuna erişebilmesi için de aklın tam gelişmişlik durumuna erişmesiyle mümkün olabileceğini belirtir. Aklın da bu duruma erişebilmesi için gerçeği olduğu gibi kavrayarak narsisizmden kurtulmasıyla mümkün olabileceği savunulur.⁵⁸

Hümanist psikolojinin önemli temsilcilerinden biri olan Amerikalı A. Maslow, zihnen sağlıklı kimselerin önemli özelliklerinden olarak şunları görür. 1-Gerçeği olduğu gibi görme üstünlüğüne sahiptir, 2-kendini ve diğer insanları tabii haliyle kabul eder⁵⁹. Maslow daha çok kendisini gerçekleştiremeyen kişilerin bu şekil bir *kendini aldatmaya* düşeceklerini kaydetmektedir. Kendisini gerçekleştirenlerin ise böyle bir hatadan kurtulacaklarını söyler⁶⁰. Kendisini gerçekleştirmiş kişilerin özelliklerinden birisi de onun görüşlerinde açık, gerçekleri görmeye de daha kabiliyetli olmasıdır⁶¹. Bu da güçlü bir benlik duygusuyla mümkündür. Böyle bir benliğin

56 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Nietzsche; Eylem ödevi*, İstanbul, 1991, s. 54-87.

57 Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme; Diyalektik lirik*, (çev. N. Ekrem Düzen), İstanbul, 1990, s. 48-59.

58 E. Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, (çev. İlhan Güngören), İstanbul, 1981.s. 35.

59 A. Maslow, *Toward a Psychology of Being*, s. 26.

60 Age., s.26.

61 Age, s. 157.

gelişmesi için de E. Erikson'un bir benlik gelişim modeli olan psiko-sosyal gelişim modeline göre, kişinin annesinden doğduğu andan itibaren her dönemde ortaya çıkan benlik gelişimi, içerisinde yaşamış olduğu bütün dönemlerde sosyal çevre tarafından hep destek görmesi ve Abraham Maslow'un modeline göre de her döneme karşılık gelen temel ihtiyaçların karşılanması dengeli bir benlik gelişim için temel şart olarak görülmektedir. Bu durumun bir milletin hayatına da aynen uyarlanması mümkündür. Devletlerin de sağlıklı bireylerden oluşan bir toplumu oluşturabilmesi de ancak bu hususların yerine getirilmesiyle mümkün olur.

Ahlaki ve zihinsel olarak sağlıklı bir şekilde gençlik çağına erişmiş kişilerden ancak doğruluk, söze sadakat, dürüst ve değerli kimselere saygı, yardım etmeye ve affetmeye hazır, ferdi veya karşılıklı bağımlılık durumlarında ise mesuliyeti kabul etme, karşılıklı alış verişte dürüstlük, diğer insanların haklarına saygılı, demokratik yapıya sahip bireyler yetişebilir. Bütün bu değerlere inanan bu değerlerle hareket eden insanın öz benini aktif haldedir. Bu ben bayağı oranda tahribata uğramazsa objektif düşünce yapısına da hakim olur. Onlar ne fazla büyütürler ne de olduğundan küçük gösterirler. Zamanını iyi kullanmaya dikkat eder ve başka amaçlar için de cesaret bulurlar. Başkalarının duygu ve düşüncelerine karşı saygılı olurlar. Eğlenceyi, başarıyı ve özgürlüğü sever. Milli benliklerinin yanında kendi benliklerine de sahip olurlar⁶².

Dinin insan benliğinin geliştirilmesi konusundaki rolüne gelince, dinin de insanın kişilik gelişmesinde önemli bir fonksiyon icra ettiği bilinmektedir. Psikolojinin bize vermiş olduğu ampirik verilere göre, kişinin kendisini özgüvende hissetmesi, kendini değerli görmesi onun olumlu kişiliğinin gelişmesinde önemli rolü olduğunu, düşük özgüvenin ise birçok kötülüğün kaynağı olduğunu göstermektedir. Kuran'ın birçok yerinde insanın çok değerli bir varlık olduğundan bahseder.⁶³ Onun bu özelliklerini geliştirip yaşamasını ister. Ancak, bu sayede dünyadaki gerçek yerini alabileceğini öğütler. Meşhur Pakistanlı düşünür M. İktbal, dini inancın insan benliği için çok önemli olduğunu ifade eder. İnanç insanın kişiliğini bulmasında, bu evrende gerçek yerinin tespitinde ona yardım ettiğini ve bu sayede çevresine hakim olmasını sağladığını belirtir. Maslow'a göre dini ve mistik tecrübe yaşayan ve bunun yanında insani değerlere de sahip kimsenin böyle bir aldatmaya düşmeyeceğini belirtir. Çünkü bu tecrübe ve değerler insanın kendisini gerçekleştirmede

62 J.King-Farlow, D. Bosley, *Self-Formation and the Mean*, s. 213.

63 İsra, 70.

ve hem kendi benliği ile ve hem de çevresiyle entegrasyonunda vazgeçilmez unsurlar olarak yer alır. İbn-i Arabî⁶⁴ tasavvufu, insanın kendisini gerçekleştirecek İnsan-ı Kamil seviyesine yükselmesi olarak belirtir. Bu konuyla ilgili olarak Kuran'da⁶⁵ geçen ve insana verildiği belirtilen "emanet" kelimesi "sorumluluk duygusu, özgür irade, aşk, insanın olgunlaşmış tamlama gücü" olarak yorumlanmıştır⁶⁶. Bu husus Maslow'un ihtiyaç hiyerarşisi teorisinin en yüksek mertebesi olan kendini gerçekleştirme ile uyum içerisinde. Kendisini gerçekleştirmiş olan bir kişinin en önemli özelliklerinden birisi de gerçekleri olduğu gibi algılayıp herhangi bir yanılgıya düşmemesidir, insanın kendisini bulması olayıdır⁶⁷ İnsan-ı Kamil'in temel özelliği de budur.

Bu konu, ayrıca hadisi kutsi diye bilinen "Kendini bilen Rabbin bilir" sözünde dile getirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak M. İkbâl, dini tecrübenin aslında insanın kendi özüne inmiş tecrübesi olduğunu söylemektedir.⁶⁸ Bu sözler açıkça göstermektedir ki dini bilgi ile kendini bilme ve tanıma arasında bir ilişki vardır ve bu ilişki de apaçık bir benlik bilgisidir. Kişinin doğru bir dini bilgi ile donanmasının onun hem kendisini hem de dininin özünün ne olduğunu tanıma hususunda bir yanılgıdan kurtulacağını belirtmektedir. Bu sayede de dini kimliğini bulmuş kişi, bu benlik sayesinde artık çevresine hakim olma duygusu içerisinde, olayların sebeplerini izah konusunda kendini aldatarak savunma durumuna geçip sebepleri kendi dışında arama duygusuna kapılmayacak, Allah'ın bu dünyadaki halifesi olma şuru içerisinde elinden geldiğince bütün olanlardan kendisini sorumlu tutarak daha değişimci bir ruh içerisinde çalışacaktır.

Ayrıca, İslâm'ın insanlara bildirmiş olduğu insanlar arası ilişkileri düzenleyen ahlaki norm ve kurallar onlar için bir standart ortaya koyar ki bu da onların gerçekleri kaybetmemelerinde bir klavuzluk yapmış olur. Peygamberlerin geliş nedenini de burada aramak mümkündür. Böyle durumlarda toplumlar uyması gerekli doğruları kaybetmeleri neticesinde bir kendi kendilerini aldatma durumuna düşmüşlerdir. Böyle durumlarda peygamberler onların doğru yolu bulmalarına yardımcı olmuştur.

Batılı psikologlardan H. Moll G.Allport'a atfen, kişiliğin olgunlaşması hususundaki dinin önemini, 'bir kimsenin dini, onun doğru olduğunu bildiği yüksek bir makam bulmasıyla kişiliğinin tamamlanması ve geliştirmesi için onun atacağı nihâî

64 Muhyiddin-i Arabî, *Fusûs ül-Hikem*, çev.Nuri Gencosman, MEB., İstanbul, 1990, s. 22-36.

65 Ahzab, 72.

66 Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İstanbul, 1982, s. 168.

67 Richard D. Gross, *Psychology*, s. 904.

bir hedef' olarak belirtir.⁶⁹ Dini, kolektif alt bilincin bir arketipi olarak gören Jung, dinin yüzeysel yaşanmasını derinliğine inilememesinin onda aldanmalara sebep olacağını belirtir. Eğer bilincin bu derinliğinde var olan Tanrı imajı bütün güzelliği ile yaşanamaz engellenir içimindeki gerçek yerine yerleştirilemezse, Tanrının bu yüce yerini Tanrılaştırılan başka bayağı arzular alır ki bu da insan için onulmaz yaraların açılmasına sebep olur. Bilinç altının sesine kulak verilir din gerçek yerine yerleştirilirse bu durum insanı din adına birçok aldatmadan kurtarır.⁷⁰ Dolayısıyla neticede, .E. Fromm'un insan tabiatına uygun görmediği otoritariyan bir din anlayışından ziyade, insani değerlerin yüceltildiği bir dini tecrübe gerçek benliğin tecrübe edilmesine yardımcı olur. Böylece, kişilik gelişmesiyle paralel bir dini gelişme ancak, kişiyi düşeceği yanılgılardan kurtarabilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Allport, Gordon W., *Personality; A psychological interpretation*, Jarrold and Sons, Norwich, 1949.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1989.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Nietzsche; Eylem ödevi*, İstanbul, 1991.
- Feuerbach, L. A., *The Essence of Christianity*, (George Eliot Trans.), Harper Toech Books, New York, 1957. Fordham, Frieda, Jung Psikolojisinin Ana Hatları, (çev. Aslan Yalçın-ner), İstanbul, 1983).
- Freud, Anna, Ego ve Savunma Mekanizmaları, (çev. Yeşim Erim), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989.
- Freud, Sigmund, *The Future of An Illusion*, (çev. W. D. Robson-Scott), London, 1928.
- Fromm, Eric, *Psychoanalysis and Religion*, London, 1951.
- Fromm, Eric, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, (çev. İlhan Güngören), İstanbul, 1981.
- Gençtan, E., *İnsan Olmak*, İstanbul, 1989.
- Gergen, J. Kenneth, "The Ethnopsychology of Self-Deception", ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 228-243.
- Gilbert, Daniel T. & Joel Cooper, "Social Psychological Strategies of Self-deception", ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 75-94.
- Gross, Richard. D., *Psychology; The science of mind and bahaviour*, İkinci baskı, London, 1995.

68 M. İkbal, İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, çev. Ahmet Asrar, İstanbul, 1984, s. 46.

69 H. Mol, *Identity and the Sacred; A sketch for a new social-scientific theory of religion*, Basil Blackwell, Oxford, 1976 s. 146.

70 F. Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, s. 120.

- Horney, Karen, *Günümüzün Nevrotik İnsanı*, (çev. a. Erdem Bagatur), Yaprak Yay., İstanbul, 1986.
- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. Ahmet Asrar), İstanbul, 1984.
- İncil, (çev. Yeni Yaşam Yayınları), İstanbul, 1985.
- James, W., *The Varieties of Religious Experiences*, Penguin Books, U.S.A., 1985.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, 6. basım, İstanbul, 1985.
- Kellenberger, J., *The Cognitivity of Religion; Three perspectives*, The Mcmillan Press, London, 1985.
- Kierkegaard, Soren, *Korku ve Titreme; Diyalektik lirik*, (çev. N. Ekrem Düzen), İstanbul, 1990.
- King-Frlow, J. & Richard Bosley, "Self-Formation and the Mean; Programmatic Remarks on Self-Deception", ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 195-220.
- Kipp, D., "Self-Deception, Inauthenticity and Weakness of Will" ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 261-283.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Küng, Hans, *Freud and the Problem of God*, New Haven, CN: Yale University Press, 1979.
- Martin, M. W., "General Introduction", ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s.1-27.
- Martin, M. W., "Introduction" to part II. ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985, s. 70-74.
- Martin, M. W., "Introduction" to part IV. ed M. W. Martin, *Self-Deception and Self-Understanding*, University Press of Kansas, New York, 1985 s. 222-228.
- Maslow, A., *Toward a Psychology of Being* (2. Basım), U.S.A., 1968.
- Meadow, M.J. & R. D. Kahoe, *Psychology of Religion, Religion in individual lives*, Harper & Row, Publishers, New York, 1984.
- Mol, Hans, *Identity and the Sacred; A sketch for a new social-scientific theory of religion*, Basil Blackwell, Oxford, 1976.
- Muhyiddin-i Arabi, *Fusûs ül-Hikem*, (çev. Nuri Gencosman), MEB., İstanbul, 1990.
- Myers, David G. & Malcolm A. Jeeves, *Psychology; Through the eyes of faith*, Leicester (U.K), 1991.
- Myers, David G., *Exploring Social Psychology*, McGraw Hill Inc. New York, 1994.
- Peck, M. Scott, *The Road Less Travelled; A new Psychology of Love, Traditional values and spiritual growth*, Guild Publishing, London, 1990.
- Reich, Wilhelm, *Dinle Küçük Adam*, (çev. Hüsen Portakal), İstanbul, 1989.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, (çev. Ender Gürol), İstanbul, 1982.
- Snyder, C. R., "Collaborative Companions: The relationship of Self Deception and Exuse Making", ed. Mike W. Martin, *Self Deception and Self Understanding*, University Press of Kansas., New York, 1985, s.35-51.
- Spilka, Bernard, Phillip Shaver, Lee A. Kirkpatrick, "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1985; 24 (1): 1-20.
- Turner, Bryan S., *Religion and Social Theory, A Materialist Perspective*, London, 1983.